

Mežsaimniecība Latvijā – gribam vai negribam

Jurģis JANSONS, mežzinātņu doktors, LVMI *Silava** vadošais pētnieks,
Pēteris ZĀLĪTIS, habilitētais mežzinātņu doktors, LVMI *Silava* vadošais pētnieks.

Pirms neilga laika populārā presē bija lasāma informācija par vienu no Arābu Emirātiem – valstiņu uz «naftas blodas», kura vada ļoti turīgu, pārtikušu dzīvi, bet skaidri zina, ka tai pieejamie labumi pēc 50 gadiem beigsies. Un pavisam, jo ir precīzi zināma vietas ģeoloģija. Un tā jau laikus domā, kā pastāvēt, kad tas notiks.

Latvijā naftas jeb melnā zeltā vietā esam parādūši runāt par mežu kā zaļo zeltu. Zelta vērtība, kā izrādās, arī mēdz būt dažāda, jo darbosnās melnā zelta saimniecībā nes nesamērīgi lielāku «labumu». Tomēr ir viena būtiska nianse – zaļā zelta īpašnieki pēc 50 gadiem būvē daudz cerīgāku ainu – meža koksnes resursu apjoms pieaugs, nesot sev līdzīgu daudzus šobrīd vēl neaptveramus sabiedriskos labumus, no kuriem konkrēti pieminama intensīvi augošu mežu loma oglekļa dioksīda piesaistē un skābekļa ražošanā, kā arī enerģētikas alternatīva, kurai cilvēce gatavojas, sarūkot pieejamajiem fosilajiem krājumiem.

Latvijā mežu loma cilvēku apziņā nav pārvērtējama, bet ir grūti izprotama. Paraugoties vēsturē, to labi raksturo mūsu folkloras krātuvē atrodamā atziņa par jauku «dzīvošanu dižā meža malīnā». Tajā pašā laikā šī pati atziņa krātuve mums saka, ka plava ir skaista, kad nepļauta, bet vēl skaistāka, kad nopļauta un salikta kaudzītēs. Pavīrs vērotājs varētu saskatīt, ka senais un darbīgais latvietis mežu labprāt saredz savas dzīves tuvumā, bet tajā pašā laikā nenoliedz cilvēku mērķtiecīgu un kārtīgu darbošanos, citiem vārdiem, saimniekošanu. Varam tikai spriest, vai apdziedātās plavas tiešām bijušas palieņu plavas, kas Latvijā dabiskā veidā aizņem mazāk kā 0,5% teritorijas un kurās nekad nav audzis mežs, vai tomēr lauksaimniecības zemes – mežam vēsturiski atņemtas un iekoptas teritorijas, kokus ne tikai nocērtot, bet izraujot ar visām saknēm.

Mežu loma un attieksme pret to senajā sabiedrībā bijusi līdzīga kā naftas saimniekiem – tas uzskatīts par neizmējamu resursu, koksnes krātuvi, no kura var paņemt, cik, ko un kad vajag. Šāda attieksme ātri novedusi pie atziņas, ka krājumi nav neizmējami. Šī atziņa savukārt uzskatāma par jaunas nozares – mežsaimniecības – pirmsākumu. Sākumā mežsaimniecības izpratne bija samērā primitīva un aprobežojās ar domu, ka nocirsts mežs jāatjauno. Tikai ar laiku radās priekšstati par nenoplicinošu, ilglaicīgu mežsaimniecību – nākotnes mežam ir jābūt ražīgākam, kvalitatīvākam un veselīgākam, cilvēku vajadzības pēc koksnes jānodrošina ne-

pārtraukti un paplašināti, respektējot sabiedrības sociālās intereses un nodrošinot meža ekosistēmu saglabāšanos visos tās aspektos.

Kas tad ir meža ekosistēma? Mežu kā ekosistēmu – stabilu, pašpietiekamu formāciju – definē ekoloģija jeb mācība par ekosistēmām. Makroekosistēmas, kuras pastāv neatkarīgi no cilvēku darbības un gribas, uz mūsu planētas ir tikai dažas – mežs, jūra un okeāns, stepe un tuksnesis. Jāatceras, ka sistēma vienmēr ir stabilāka par atsevišķiem tās komponentiem un mežā, nocērtot kokus vai nolasot gailenes, tā nezūd – ar savā rīcībā esošajiem mehānismiem mežs ilgākā vai īsākā laikā tiecas izveidot jaunu kokaudzi vai atjaunot ārēji redzamo sēņu valsts daļu. Pašsaglabāšanās raksturīga tikai un vienīgi ekosistēmai, un tas apliecina, ka ne lauksaimniecības zemes Latvijā, ne arī pamestās, Kiplinga aprakstītās džungļu pilsētas Indijā par ekosistēmām nav uzskatāmas – tās pie pirmās izdevības iekaro un apēd meži.

Latvijas meža ekosistēmas grupētas meža tipos, un ir jāatceras divas savdabības. Pirmkārt, Latvijas mežsaimniecībai šodien pieejamie meži saglabājušies pēc tam, kad mežu labāko daļu cilvēki paņēmuši lauksaimniecības vajadzībām – puse mūsdienu mežu aug uz pārmitras, slapšas zemes, trešdaļa – uz smilšu augsnēm piejūras vai iekšzemes kāpās, un tikai apmēram 20% Latvijas mežu ir damakšņi, vēri un gāršas – meži uz auglīgām, dabiski aerētām augsnēm. Otra savdabība – praktiski visi Latvijas meži ir bijuši cilvēku apsaimniekoti, kas radījis kļūdaino dabas aizsardzības tendenci aizsargāt nevis mežus, bet atsevišķas, tikai saimnieciskās darbības neskartos meža nogabalos sastopamas sugas un struktūras. Patiesībā meža ekosistēmas būtu jāsarīgā relatīvi lielās, kompaktās teritorijās (saudzes kvartālos), tās izslēdzot no saimnieciskās darbības un nākotnē nodrošinot dabas daudzveidības klātbūtni.

Meža ekosistēmas koncepts arī ir mūsdienu profesionālās mežsaimniecības pamatā Latvijā un pārējās Ziemeļu puslodes mežsaimniecības valstīs. Neapšaubāmi, sabiedrības interese par mežsaimniecību sākas ar ekonomiku un pārstrādes rūpniecību nepie-

POPULĀRĀKAIS MEŽA GALVENĀS RAŽAS NOVĀKŠANAS VEIDS. Ekoloģiskajā aspektā kailcirtē līdzinās vētras rezultātam, kad pēc Dabas mātes gribas tiek nogāzta kokaudze vienlaidus platībā. Kailcirtē izsenis ir populārākais meža galvenās ražas novākšanas veids gan Latvijā, gan citās valstīs ar mežsaimniecību kā tautsaimniecībai būtisku nozari

ciešami kokmateriāli, kādēļ meža īpašniekiem ir tirgus viņu mežos izaugušajiem kokiem. Mežzinātņu rīcībā ir nepublicēta informācija, ka Latvijas meža nozares sekmīgam darbam nepieciešamais koksnes apjoms ir 12 miljoni m³ gadā, kas ir apmēram 1,9% no Latvijas mežos uzkrātajiem koksnes resursiem un apmēram puse no tā apjoma, ko augošie meži šobrīd paši ik gadu saražo augšanas procesā.

Kādi tad ir pamatprincipi koksnes ražas ievākšanai Latvijā? Šā raksta autori, riskēdami kļūt nepopulāri, tomēr atļaujas vilkt paralēles ar lauksaimniecību – kad raža saimniecībā izaugusi, tā jānovāc. Raksta sākumā minētais ieskats latviešu tautasdziesmās atvieglo mūsu uzdevumu – latvietim patīk gan novākt ražu, gan dzīvot dižā meža malīnā. Meža «dižumu» Latvijā nodrošina meža likumdošana – mežu atļauts nocirst, kad izauguši resni koki jeb zāgbalči, kas priežu mežos notiek apmēram 100 gados, bērzu mežos – 70, apšu mežos – 30–40 gadu laikā. Laiku no jaunā meža izveidošanas līdz tā nociršanai sauc par apriti. Ja par patiesiem uzskata dabas pētnieka Viestura Lārmaņa aprēķinus, pēdējos desmit gadus vidēji vienā gadā tikusi nocirsta viena simtā daļa no Latvijas mežiem. Tas atbilstu visilgākajai – priežu mežu – aprītei, kuri no visiem Latvijas mežiem aizņem tikai 30%.

Kā tad notiek meža galvenās ražas novākšana jeb galvenā cirtē? Latvijā pastāv trīs pamatpaņēmieni – kailcirtē, pakāpeniskā cirtē un izlases cirtē. Kailcirtes gadījumā kokaudze tiek nocirsta vienā paņēmienā un secīgi atjau-

nota. Ekoloģiskajā aspektā kailcirtē līdzinās vētras rezultātam, kad pēc Dabas mātes gribas tiek nogāzta kokaudze vienlaidus platībā (attēlā). Kailcirtē izsenis ir populārākais meža galvenās ražas novākšanas veids gan Latvijā, gan citās valstīs ar mežsaimniecību kā tautsaimniecībai būtisku nozari. Profesionālajā mežsaimniecībā pēc kailcirtes tiek sagatavota augsne un iestādīts jaunais mežs – Latvijā ik gadu apmēram 8000 ha platībā tiek iestādīti selekcionēti stādi, nākotnē nodrošinot vismaz par 20% lielāku koksnes apjomu, kā arī būtiski labāku koku kvalitāti. Kailcirtšu saimniecība nodrošina optimālu kokmateriālu piegāzi un nākotnes mežu veidošanas pasākumu plānošanu, tā paver iespēju racionāli izmantot visu mežā izaugušo koksni – arī koku zarus un celmus. Pēc kailcirtes iespējams plānot nākotnes kokaudžu veselības pasākumus, piemēram, izraujot ar trupi inficētos celmus. Neliela kailcirtē ir vienīgā alternatīva vēja nenoturīgajos pārmitrajos mežos, kuri aizņem pusi no Latvijas mežiem, lai izvairītos no nemitīgas koku izsīpošanas un sanitārajām cirtēm. Viena koksnes kubikmetra sagatavošanas pašizmaksa kailcirtē ir pusotru līdz divas reizes mazāka nekā izlases cirtē, kas nav mazsvarīgi, runājot par Latvijas mežsaimniecības globālo konkurētspēju.

Latvijā ir pazīstams arī otrs galvenās cirtes veids – pakāpeniskā cirtē. Atšķirībā no kailcirtes ar pakāpenisko cirti pieaugušo kokaudzi nocērt pakāpeniski apmēram 10–20 gadu laikā. Kokaudzi var nocirst, veidojot vismaz

0,15 ha lielus atvērumus priežu mežos vai arī šauru joslu veidā, kā tas redzams Rīgas apvedceļa malā starp Ķekavas un Baložu krustojumiem. Atvērumos (joslās) jauno mežu var iestādīt, bet nereti tas atjaunojas pats ar sēklām vai atvasēm. Kad jaunais mežs paaudzies, nocērt atlikušo audzes daļu. Atšķirībā no kailcirtes pakāpeniskās cirtes metode netieši «pieradina» cilvēku pie ainavas izmaiņām, kas rodas mežsaimniecības rezultātā. Citas būtiskas atšķirības no kailcirtēm, izņemot kokmateriālu un mežsaimniecisko darbu sadārdzināšanos, šim cirtes veidam nav.

Un visbeidzot pastāv izlases cirtes jeb «mūžīgā meža» veidošanas koncepts. Latvijas mežsaimniecībā šis cirtes veids izsenis pazīstams egļu mežos, kuros ir koku vecuma dažādība. Nocērtot lielās egles, tiek dota augšanas telpa mazajām, kuras augušas apēnojumā un šādā gadījumā sāk augt straujāk. Šī koku ciršanas metode ir populāra, piemēram, Vācijā, kur mežos plaši izplatītas ēnciešu sugas – dižskābardis un baltegle. Latvijā metode daļēji piemērota egļu mežos, ar tās palīdzību nav iespējams audzēt priedes, bērzus, apses, baltalkšņus un melnalkšņus, kas ir saulmīļi sugas un kuru augšanai vajadzīga atklāta platība. Mūžīgā meža koncepts izslēdz iespēju sagaidīt labāku, kvalitatīvāku mežu nākotnē, jo atražo esošo populāciju un neizmanto meža selekcijas rezultātus. Tajā pašā laikā tas var būt ļoti labs koksnes ražas ievākšanas risinājums mazajos privātajos mežu īpašumos, kur saimniecības ilglaicību nevar nodrošināt ar meža nociršanu vienā reizē kailcirtē.

Bez iepriekš minētajiem

veidiem mūsdienu Latvijā pastāv vēl ceturtais – esošās likumdošanas atbalstītais, neskaitāmos dabas aizsardzības t. s. kompromisos panāktais koku ciršanas veids, kura īstenošanas piemērus varam redzēt piejūras priežu mežos Kurzemē, piemēram, Ķesterciemā apkārtnē. Šis veids ir neveiksmīgs un paredz koksnes resursu ievākšanu bez skata uz nākotni – likumdošanas pieprasītais saglabājamās vecās audzes segums nepieļauj jauno priežu augšanu, kas nozīmē, ka izveidotās priežu retains ar spēcīgo graudzāļu saaugumu saglabāsies līdz koku bioloģiskam sabrukumam.

Noslēdzot šo rakstu, tā autori apzinās, ka bez ekoloģiskajiem un ekonomiskajiem apsvērumiem dzīvošana «dižā meža malīnā» latviešiem ir raksturā, tā ir pat nepieciešamība, ar ko acimredzot būs spiesti rēķināties mežsaimniecības plānošanas process. Atšķirībā no Zviedrijas, kurā tiek praktizētas pat 50 ha lielas vienlaidus kailcirtes, Latvijā nav lieli, cilvēku neapdzīvoti vai reti apmeklēti mežu masīvi. Mūsu dzīves telpa atrodas nepārtrauktā mijiedarbībā ar mežu. Pastāv dažādi risinājumi meža koksnes ražas ievākšanai, t. sk. plānošana ainavu līmenī, kuru apskats ir komplicēts un nav iekļaujams šajā rakstā. Zinātņu rīcībā ir papildu apsvērumi un aktuāli pētījumu dati, kuru izmantošana var diversificēt mežsaimniecības plānošanas procesu un, iespējams, mainīt cirsma plānošanas ekonomiskās alternatīvas. ■

Latvijas Valsts mežzinātnes institūts *Silava*, Rīgas iela 111, Salaspils, Salaspils novads, LV-2169; www.silava.lv